

**26. aprila mineva 68 let od množičnih deportacij prekmurskih Judov
LE KAJ SO STORILI, DA SO MORALI TAKO ŽALOSTNO KONČATI**

Prekmurski Judje so bili največje slovenske žrtve holokavsta, od predvojne ekonomsko močne in vplivne judovske skupnosti pa so ostali le še ostanki ostankov

Po srednjeveških izgonih Judov iz slovenskih dežel (leta 1496 iz Štajerske in Koroške, leta 1515 pa še iz Kranjske) zasledimo na zdajšnjem slovenskem ozemlju vnovično močnejšo prisotnost Judov v drugi polovici 18. stoletja v Prekmurju. V tej deželi, ki je bila zgodovinsko vezana na Ogrsko, so bili Judje v posebnem položaju, njihovo naseljevanje pa so vse do sredine 19. stoletja podpirali nekateri fevdalni gospodje. Tretjina jih je živela v Murski Soboti, tretjina v Lendavi in tretjina po vaseh, kjer so bili trgovci, mesarji in krčmarji. Leta 1889 je bilo na območju Prekmurja že 1107 Judov. V obeh večjih mestih (in tudi v Beltincih, ki so bili pomembnejša naselbina) so zgradili sinagoge in na veliko sodelovali pri gospodarskem razvoju. Pospesevali so razvoj mnogih panog in s kapitalom omogočili izgradnjo in razvoj industrijskih obratov v Murski Soboti in še bolj v Lendavi.

Judje so pospešili razvoj prekmurskega gospodarstva

V drugi polovici 19. stoletja postaja judovsko prebivalstvo Prekmurja ekonomsko vse močnejše in vedno bolj vplivno. Ekonomski vpliv je prihajal do izraza na gospodarskem področju, tako v Lendavi kot tudi v Murski Soboti. V obeh mestih so pomembno prispevali h gospodarskemu razvoju in napredku. V Lendavi je bil odločujoč njihov vpliv pri razvoju gospodarstva, tudi industrije in denarništva. V bistvu je ves gospodarski razvoj Lendave slonel na peščici podjetnih Judov, ki so imeli v rokah tudi edini denarni zavod – Dolnjelendavsko hranilnico. V Murski Soboti so bili nosilci razvoja trgovine (vključno z veletrgovino) in obrti (tudi tiskarstva). V obeh mestih so pospeševali kulturni razvoj, nekaj pa jih je opravljalo tudi intelektualne poklice. Kot zanimivost pa naj omenimo, da se na političnem področju v glavnem niso izpostavljali. Po prvi svetovni vojni se je število Judov v Prekmurju zmanjšalo, mnogi so bili prizadeti tudi v revolucionarnih nemirih, ko so zlasti judovske trgovine na prekmurskem podeželju doživljale vale nasilja in ropanja. Nekateri Judje so iz Prekmurja odšli tudi zaradi priključitve te pokrajine k novi državi SHS, saj so bili močno navezani na Madžarsko. Med obema svetovnima vojnama v 20. stoletju so bili slovenski Judje najprej priključeni zagrebški verski skupnosti oziroma občini, leta 1929 pa k izraelski verski občini Murska Sobota, kar potrjuje moč tamkajšnje judovske skupnosti. Po statističnih podatkih je leta 1921 živelo v kraljevini SHS 64.159 Judov, od tega na Slovenskem 860. Največ jih je bilo v Prekmurju. Slovenski Judje so bili v času med obema svetovnima vojnama vplivni v gospodarskih krogih, judovski kapital (tudi ali predvsem iz drugih delov Evrope) se je obračal v pivovarni Union, v Trboveljski premogokopni družbi, v mnogih tekstilnih tovarnah in še kje. Leta 1931 je po podatkih ljudskega štetja v Kraljevini Jugoslaviji živelo na območju Dravske banovine 820 Judov, od tega največ v Murski Soboti (269) in v Lendavi (207). Večje število Judov je živelo še v Ljubljani (95), v Mariboru (81), na Ptujju (32) in v Celju (30).

Izbris Judov iz javnega, socialnega in zgodovinskega spomina

Prekmurski Judje so po aprilskem napadu sil osi na Kraljevino Jugoslaviji najprej doživeli kratkotrajno nemško okupacijo, nato pa živeli pod madžarskimi okupacijskimi oblastmi. Aprila 1941 so bili deležni kratkotrajnega ropanja premoženja s strani članov Kulturbunda in Nemcev (pri čemer so sodelovali tudi mnogi domačini), nato pa so se po dodelitvi Prekmurja k Madžarski zadeve dokaj umirile. A razmere so se radikalno spremenile po nemški okupaciji Madžarske, ko so oblast prevzeli nacisti in začeli z načrtnim čiščenjem judovskega prebivalstva tudi na ozemlju, ki ga je imela okupirana Madžarska, torej tudi v Prekmurju. Odločne in usodne čistke judovskega prebivalstva v Prekmurju so se začele spomladi 1944. Aprila 1944 so zbrali največjo skupino prekmurskih Judov v Lendavi in Murski Soboti in jih 26. aprila 1944 odpeljali najprej v Čakovec, od tam pa v Nagykanizso, od koder so jih ves teden v vagonih vozili do Birkenaua, kjer je bilo zbirno mesto za največje taborišče smrti – Auschwitz. Konec aprila in v začetku maja (2. 5. 1944) so jih tam že prevzeli. Ta prvi velik transport prekmurskih Judov je štel 367 ljudi. Večina teh Judov je v Auschwitzu končala življenjsko pot 21. in 22. maja 1944.

Auschwitz je preživela le peščica prekmurskih Judov. Drugi, nekoliko manjši val deportacij, je bil še jeseni 1944. Od praktično vseh interniranih prekmurskih Judov se jih je po končani 2. svetovni vojni v Prekmurje vrnilo le 65. To so bili ostanki nekdanje ekonomsko močne in družbeno vplivne judovske skupnosti. Od njih jih je kmalu veliko odšlo v novo nastalo državo Izrael in nekaj tudi v ZDA. V pokrajini ob Muri so ostali le ostanki ostankov, ki so bili vedno bolj odrinjeni na sam na rob zgodovinskega spomina. Postopoma so bili po letu 1945 celo izbrisani iz javne in socialne memorije okolja, katerega so pomembno sooblikovali.

Povojna oblast do Judov v Prekmurju ni bila prizanesljiva

K izbrisu prekmurskih (slovenskih) Judov iz javnega in socialnega spomina so pripomogli tudi ukrepi povojnih oblasti in z njimi povezani problemi, zlasti še nacionalizacija premoženja. Judovsko premoženje je po vojni leta 1945 delilo usodo zaplemb in nacionalizacij, ki so jih doživljali tudi drugi premožnejši državljani. Pri odvzemu premoženja pa ni bila odločilna nacionalna, verska ali rasna pripadnost, pač pa zgolj razredna – zato ne preseneča, da so marsikateri Juda razglasili za osebo nemške narodnosti ali celo za člana Kulturbunda in ga razlastili na podlagi odloka predsedstva AVNOJ-a z dne 21. 11. 1944 o prehodu sovražnikovega imetja v državno last. Paradoksalno je bilo to, da so Judom premoženje leta 1941 zaplenili fašisti oz. nacisti (Ljubljana, Maribor), po vojni pa še komunisti. Prvi zaradi nacistične zakonodaje, komunisti pa najbolj zato, ker naj bi bili nekateri slovenski Judje Nemci (v Prekmurju pa Madžari).

O odnosih povojnih oblasti do ostanka nekdanje močne in vplivne prekmurske judovske skupnosti zgovorno priča tudi rušenje sinagoge v Murski Soboti leta 1954. Ta soboška sinagoga je bila zgrajena v letih 1907–1908, na njenem mestu pa je bil postavljen stanovanjski blok, ki ga domačini še danes imenujejo »židovski«. Tudi odnos do sinagoge v Lendavi iz leta 1866, ki se je k sreči ohranila in zdaj deluje kot kulturni center, je bil zelo mačehovski, da o rušenju lendavske judovske šole konec 90-tih let (torej že v samostojni demokratični Sloveniji) ne govorimo posebej. Bila je edini tovrstni ostanek judovske dediščine na Slovenskem. In še kaj bi se našlo. Pomemben ostanek dediščine prekmurskih Judov je tudi veliko judovsko pokopališče v Dolgi Vasi pri Lendavi.

Nestrpnost in rasizmi naj (p)ostanejo stvar preteklosti

Slovenski antisemitizem 20. stoletja je bil posledica sledenja tokovom iz neposredne bližine in širšega prostora. V naši državi je antisemitizem pojav v okolju, v katerem ni avtohtonega izvora in ne predstavlja močnejše zgodovinske dediščine. Služi kot akademski primer za zgled in opozorilo pred podobnimi represivnimi pojavi. Ne moremo govoriti o odkritem antisemitizmu večjega obsega, a kljub temu moramo spremljati vsak drobní pojav z elementi tega negativnega predsodka: nadvse poučna je namreč pot, ki jo je sovraštvo do Judov prehodilo od sovraštva na imaginarni ravni do konkretno izraženega sovraštva v izgrelih in pogromih. Zato je tem bolj pomembno okrepiti javno vedenje o Judih in predvsem holokavstu, saj zgodovina holokavsta v Sloveniji sploh še ni bila docela povedana. 65 let po koncu tragedije holokavsta je tudi zaradi odhajajočih generacij preživelih naša dolžnost, da preprečimo izgubo spomina o grozotah genocida med 2. svetovno vojno, holokavsta pa še posebej. Zato velja vedno znova eno od temeljnih sporočil spomina, da naj postanejo vse oblike nestrpnosti in rasizmov stvar preteklosti. Po podatkih Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki razpolaga z vsemi podatki o žrtvah vojne 1941–1945 in zaradi nje, je bilo med žrtvami tudi 558 Judov, od katerih jih je 481 končalo v taboriščnih smrti. Med njimi tudi 392 prekmurskih Judov. Preživeli se neradi spominjajo, »da je krematorij gorel dan in noč. Dobesedno gorelo je iz dimnika. Prihajali so vedno novi in novi transporti ... Popolnoma nagi smo se morali v barakah postaviti v vrsto in posebna komisija je opravila selekcijo. Izbrali so popolnoma oslabele in izčrpane, ki sta jih bili le še kost in koža. Šlo je večinoma za tiste, ki so prišli veliko pred nami. Naložili so jih na tovornjake in odpeljali v smrt – v krematorij in plinske celice. Treba je bilo napraviti prostor za nov transport ...« Je treba še kaj več za opomin in spomin?

Dr. Marjan Toš, Sinagoga Maribor

Maribor, 18. 2. 2011; prispevek za Feljton – 7D